

УДК 811.124

DOI 10.11603/me.2414-5998.2021.1.11980

Г. Б. ПаласюкORCID <https://orcid.org/0000-0002-0754-6394>

ResearcherID B-9944-2017

Б. М. ПаласюкORCID <https://orcid.org/0000-0002-7684-8214>

ResearcherID B-3382-2016

Scopus Author ID 57201357613

*Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України***ФОРМУВАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЧНОЇ ГРАМОТНОСТІ МАЙБУТНІХ
МЕДИКІВ НА ОСНОВІ ЕТИМОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ
КЛІНІЧНИХ ТЕРМІНІВ З ХІМІЧНИМ КОМПОНЕНТОМ****Н. В. Palasiuk, B. M. Palasiuk***I. Horbachevsky Ternopil National Medical University***FORMATION OF TERMINOLOGICAL LITERACY OF FUTURE MEDICAL
WORKERS ON THE BASIS OF ETYMOLOGICAL CHARACTERISTICS
OF CLINICAL TERMS WITH A CHEMICAL COMPONENT**

Анотація. У статті розглянуто особливості формування термінологічної грамотності майбутніх медиків, з'ясовано значення етимологічної характеристики клінічних термінів у формуванні їх термінологічної компетентності. У дослідженні наголошено, що твірною основою великої групи багатокомпонентних латинських клінічних термінів служить найменування хімічного елемента. Встановлено, що серед клінічних термінів-комполітів переважну більшість становлять терміни, які є похідними номінативними одиницями, а основним дериваційним процесом – суфіксація. Показано, що визначальною ознакою термінологічних суфіксів, продуктивних у клінічній терміносистемі, є наявність семантичного значення, притаманного саме для медичної галузі. У процесі дослідження охарактеризовано структуру термінів-комполітів із хімічним компонентом, які включені у медичні словники УЛАМЕС у чотирьох томах, до двотомного ілюстрованого медичного словника Дорланда і навчально-наукового посібника «Клінічна латина з англійськими та українськими відповідниками». З'ясовано, що більшість клінічних термінів-комполітів із хімічним компонентом утворена за допомогою приєднання до основи назви хімічного елемента суфіксів -ismus (у значенні «хімічне отруєння») та -osis (назви професійних нозологічних одиниць, які вказують на хронічне захворювання, викликане тривалим вдиханням пилу хімічного елемента). Акцентовано, що саме терміносистеми складають основу професійної мови лікаря, тому знання етимології й значення найчастіше вживаних як латинських, так і грецьких терміноелементів, які визначають зміст терміна, сприяють не тільки кращому їх запам'ятовуванню, а й фахово грамотному використанню у практичній чи науковій діяльності як в усній, так і у письмовій формах.

Ключові слова: термінологічна компетентність; клінічний термін; хімічні компоненти.

Abstract. The article considers the peculiarities of the formation of future physicians' terminological literacy, clarifies the importance of the etymological characteristics of clinical terms in the formation of their terminological competence. The study emphasizes that the name of a chemical element is a creative basis of a large group of multicomponent Latin clinical terms. It has been established that among the clinical terms-composites the vast majority are terms that are derived nominative units, and the main derivational process is a suffixation. It has been shown that a defining feature of terminological suffixes, productive in clinical terminology, is the presence of semantic meaning, which is specific to the medical field. The research process characterizes the structure of terms-composites with a chemical component, which are included in Ukrainian-Latin-English medical encyclopedic dictionary in four volumes, Dorland's two-volume illustrated medical dictionary and the educational and scientific manual "Clinical Latin with English and Ukrainian equivalents". It has been found that most clinical terms-composites with a chemical component are formed by attaching to the base of the name of the chemical element such suffixes as -ismus (meaning "chemical poisoning") and -osis (names of occupational nosological units that indicate a chronic disease caused by a prolonged inhalation of chemical element dust). It has been emphasized that terminological systems form the basis of a doctor's professional language, so knowledge of etymology and meaning of the most commonly used both Latin and Greek terminological elements, which determine the meaning of the term, contribute not only to better memorization, but also professional use in practical or scientific activities both orally and in writing.

Key words: terminological competence; clinical term; chemical components.

© Г. Б. Паласюк, Б. М. Паласюк

Вступ. Латинська та грецька мови дотепер є основним джерелом розвитку й поновлення термінологічних систем різних галузей науки, у тому числі й медицини. Знання основ латинської граматики, спеціальної лексики й основного греко-латинського словотворчого фонду забезпечує професійну термінологічну грамотність спеціаліста, закладає студентам фундамент для подальшого засвоєння ними знань із профільних теоретичних і клінічних професійно-практичних дисциплін (загальної хімії, медичної біології, анатомії, гістології, фармакології), клінічних дисциплін.

Проблема підготовки термінологічно компетентних студентів медичних вишів є надзвичайно актуальною, що зумовлює постійний пошук викладачами латинської мови та медичної термінології нових інноваційних методів і прийомів навчання, спрямованих на вдосконалення термінологічної підготовки майбутніх лікарів і провізорів, визначення перспективних напрямів активізації навчального процесу, вибір пріоритетних форм роботи на занятті [4]. Найбільшою перешкодою, що постає на шляху активного оволодіння медичною термінологією, є механічне та пасивне запам'ятовування термінів. Навчитися усвідомлено користуватися медичною термінологією можна лише завдяки поступовій, наполегливій і систематичній праці. Важливим етапом навчання є вміння поєднувати граматичні знання, передусім у межах латинських іменників і прикметників, з вивченням і самостійним утворенням терміна, розумінням значення словотворчих елементів – латинських і грецьких коренів, суфіксів і префіксів.

Серед клінічних термінів є велика група багатокомпонентних латинських клінічних термінів, у яких твірною основою служить найменування хімічного елемента, що й спонукало нас до аналізу їх структури і викладення результатів дослідження у цій статті, оскільки знання етимології і значення словотворчих елементів відіграє важливу роль для усвідомленого їх засвоєння [2].

Мета статті – проаналізувати особливості утворення та функціонування багатокомпонентних латинських клінічних термінів, у яких твірною основою є основа найменування хімічного елемента.

Теоретична частина. Серед медичних наукових термінів розрізняють анатомо-гістологічні терміни (анатомічна і гістологічна номенклатури), де переважає латинська лексика, клінічні терміни (клінічна номенклатура), що формуються на основі грецької та сучасних мов, і фармацевтичні терміни

(номенклатура лікарських засобів, яка містить не тільки грецькі, а й латинські слова).

Клінічна термінологія є однією з найскладніших і найоб'ємніших підсистем медичної термінології. Багато клінічних термінів, зокрема назв хвороб, патологічних процесів в органах, операцій, способів лікування тощо – це складні слова, утворені сполученням кількох словотворчих елементів (префіксів, коренів, суфіксів), переважно грецького походження.

Структурно-семантичний аналіз клінічних термінів показав, що серед клінічних термінів-компонентів переважну більшість становлять терміни, які є похідними номінативними одиницями, а основним дериваційним процесом – суфіксація. Визначальною ознакою термінологічних суфіксів, продуктивних у клінічній терміносистемі, є наявність семантичного значення, притаманного саме для медичної галузі. Чітко обмеженим термінологічним значенням характеризуються грецькі суфікси: -ismus (вказує на хворобливий стан, уроджену або набуту патологію, відхилення від норм, отруєння, спричинене впливом різних чинників на організм); -osis (вказує на хворобливий процес із тривалим або хронічним перебігом, множинність, численні утворення); -itis (вказує на назви захворювань запального характеру); -oma (вказує на наявність доброякісних або злоякісних новоутворень у тканинах чи органах); -ema (вказує на наявність висипу, набряку або нариву) [1].

Як показують результати досліджень, одною з найпоширеніших словотвірних моделей є основа найменування хімічного елемента + суфікс -ismus (у значенні «хімічне отруєння»), наприклад: bismuthismus (від грец. Bismuthum – бісмут) – хронічне отруєння бісмутом або його сполуками; argyrisimus (від грец. Arguros – срібло) – сукупність симптомів, які виникають при хронічному отруєнні ртуттю; bromismus (від Bromum – бром) – хронічне отруєння бромом та його сполуками; barbituratismus – барбітуризм, форма токсикоманії – зловживання барбітуратами, яке призводить до хронічної інтоксикації з порушенням центральної нервової системи і психіки; iodismus (від Iodum – йод) – йодизм – отруєння йодом у разі тривалого лікування його препаратами.

Подібно утворені клінічні терміни phosphorismus (від Phosphorus – фосфор), arsenismus (від Arsenicum – арсен), plumbismus (від Plumbum – свинець), manganismus (від Manganum – марганець), hydrargyrisimus (від Hydrargyrum – ртуть) та

ін. Синонімом клінічного терміна *hydrargyrimus* (отруєння, спричинене тривалою дією на організм парів ртуті) є термін *mercurialismus*, який походить від зарубіжної назви ртуті – *Mercurium*. У новій вітчизняній номенклатурі ця назва замінила «стару» латинську назву *Hydrargyrum*, при цьому в періодичній системі Д. І. Менделєєва хімічний символ попередньої назви – Hg залишився незмінним.

Заслужує на увагу факт, що клінічний термін *siderismus* має нетиповий для суфікса *-ismus* переклад українською мовою «накладання металів на ділянки шкіри з лікувальною метою». Слід відмітити, що в цьому терміні суфікс *-ismus* приєднано не до основи латинського найменування хімічного елемента «залізо», який у періодичній системі Д. І. Менделєєва позначається латинським словом *Ferrum*, а до основи грецького іменника *sideros* – залізо. Як показало наше дослідження, у всіх складних термінах основа *sider-* вказує на відношення до заліза.

Велику групу клінічних термінів, утворених за моделлю «основа (усічена основа) найменування хімічного елемента + суфікс *-osis*», утворюють назви професійних нозологічних одиниць, які вказують на хронічне захворювання, викликане тривалим вдиханням пилу того чи іншого хімічного елемента. Наприклад, клінічний термін *aluminosis* утворено шляхом приєднання до усіченої основи назви хімічного елемента *Aluminium* (основа *aluminium-*) суфікса *-osis* – професійний пневмокніоз унаслідок тривалого вдихання пилу алюмінію та його оксиду; *silicosis* (від *Silicium* – силіцій (кремній)) – силікоз – професійна хвороба з розвитком фіброзу легень у разі тривалого вдихання пилу з високим вмістом кремнію діоксиду; *stannosis* (від *Stannum* – олово) – станоз – професійна хвороба з розвитком фіброзу легень у разі тривалого вдихання оксиду олова тощо.

У деяких клінічних термінах із хімічним компонентом суфікс *-osis* має значення «хворобливий стан на тлі надлишку певних елементів», наприклад: *argyrosis* (від грец. *Argyros* – срібло) – відкладання срібла в шкірі, слизових оболонках, внутрішніх органах; характеризується бурою і чорно-сірою пігментацією шкіри, слизових оболонок, очей; пов'язана з добуванням і переробленням срібла або тривалим лікуванням його препаратами. Синонімічно для позначення цього захворювання вживаються клінічні терміни *argyrimus* і *argyria*. Професійне захворювання, спричинене сенсibiliзацією й отруйною дією берилію та його мало-

розчинних сполук, отримало назву *berylliosis* (від грец. *Beryllium* – берилій).

Зауважимо, що терміну *siderosis* (*sider-* – основа грецького іменника *Sideros* + *-osis*) відповідають два різні значення: перше – типовий переклад «пневмокніоз, професійна хвороба з розвитком фіброзу легень у разі тривалого вдихання пилу заліза або його сполук», а друге – «відкладання сполук заліза у тканинах та органах», наприклад, *siderosis bulbi* – відкладання залізовмісного пігменту в тканинах ока. Як бачимо, у другому випадку використано значення суфікса *-osis*, яке вказує на множинність.

Ми також звернули увагу, що від назви хімічного елемента *Calcium* (кальцій) з допомогою суфікса *-osis* утворено два різні терміни – *calcicosis* і *calcinosis*. У клінічному терміні *calcicosis* (кальцикоз – захворювання легень, викликане вдиханням мармурового пилу) суфікс *-osis* має значення «захворювання, викликане тривалим вдиханням пилу хімічного елемента», а у терміні *calcinosis* (кальциноз) – відкладання сполук певного елемента (у даному випадку – кальцієвих солей) у тканинах.

У деяких трикомпонентних термінах суфікс *-osis* вказує на «хворобливий стан на тлі надлишку певних елементів», наприклад: *arsenomelanos* (хімічний елемент *Arsenicum*, основа *arsenic-* (усічена основа *arsen-*) + основа *melan-* від грецького прикметника *melas* – вказує на темне забарвлення + суфікс *-osis*) – арсеномеланоз – темне забарвлення шкіри внаслідок тривалого вживання препаратів миш'яку; *arsenokeratosis* (усічена основа *arsen-* + основа *kerat-* від грецького іменника *keras* – ріг; у складних словах вказує на зроговіння + суфікс *-osis*) – арсенокератоз – суцільне або локальне зроговіння долонь і підшов як наслідок тривалого вживання препаратів миш'яку (синонім – *keratoderma*).

Для уточнення тяжкості та глибини ураження у деяких клінічних термінах використовується модель «префікс *hyper-* (вказує на перевищення) або префікс *hypo-* (вказує на недостатність або пониження) + основа назви хімічного елемента + суфікс *-ismus* або *-osis*»: *hypocalcinosis* (*hypo-* + *calcin-* + *-osis*) – зменшений вміст кальцію в кістках та інших органах; *hypoidismus* (*hypo-* + *iod-* + *-ismus*) – стан, спричинений нестачею йоду в організмі. Як бачимо із наведених прикладів, значення суфіксів *-ismus* та *-osis* у цих випадках обмежується поняттям «хворобливий стан, спровокований дією певного чинника на організм».

Клінічні терміни, утворені шляхом приєднання суфікса -osis або -ismus до основи найменування хімічного елемента, можуть перекладатися українською мовою з допомогою іменника «отруєння», наприклад: fluorosis (хімічний елемент Fluorum, основа fluor- + суфікс -osis) – флюороз – хронічне отруєння фтором, яке характеризується здебільшого остеосклерозом і гіоплазією емалі зубів; phosphorismus (хімічний елемент Phosphorus, основа phosphor- + суфікс -ismus) – фосфоризм – хронічне отруєння фосфором; thallitoxicosis (хімічний елемент Thallium, основа thalli- + основа toxic- від грецького слова toxon – отрута + суфікс -osis) – талотоксикоз – отруєння талієм.

Запалення шкіри, спричинене дією препаратів арсену, позначається латинським терміном toxicodermia salvarsani, синонімом якого є термін-компонент arsenodermatitis (усічена основа arsen- + основа dermat- від грецького іменника derma – шкіра + суфікс -itis). Як свідчить проведене дослідження, суфікс -itis не є продуктивним для утворення клінічних термінів із хімічним компонентом. В УЛАМЕС ми знайшли тільки один такий термін [3].

Прикладів термінів з суфіксами -oma, -ema ми не виявили, що пояснюється семантичним значенням цих суфіксів.

Клінічні терміни, які вказують на надмірну чи недостатню концентрацію хімічних елементів у крові, сечі або інших тканинах організму, є трикомпонентними термінами, у яких на першому місці стоїть префікс hyper- або hupo-, на другому – основа назви хімічного елемента і на третьому – кінцевий терміноелемент, який вказує на відношення до органа, наприклад: hyperazotaemia – підвищений вміст азотовмісних сполук (наприклад, сечовини) у крові; hyperazoturia – надмірне виділення азотовмісних сполук із сечею; hyperoxaemia – надлишок кисню у крові; hypokalihistia – зменшення вмісту калію в тканинах, зокрема м'язових, унаслідок порушення його транспортування у разі гіпомагніємії; hyperoxia – надлишок кисню у тканинах організму; hypernatraemia – надмірна концентрація натрію у крові; hypermagnesaemia – високий вміст магнію в сироватці крові унаслідок надмірного надходження його з їжею, ниркової недостатності чи застосування препаратів магнію; hypercupraemia – надлишок міді у крові; hypercalciaemia – надмірна концентрація кальцію у крові; hypocalciaemia – зменшення кількості загального кальцію у сироватці крові; hypercalciuria – збільшене виділення кальцію із сечею; hyperkaliaemia – надмірна концентрація

калію у крові, hypocalciopexia – зменшене засвоєння кальцію в організмі. Аналогічно утворені терміни hyponatraemia, hypoxia, hypomagnesaemia, hypoxaemia, hypoferraemia, hypophosphataemia, hypophosphaturia, hypochloroemia.

У процесі дослідження ми відібрали ряд клінічних термінів-компонентів, у яких основа найменування хімічного елемента виступає початковим терміноелементом. Такі терміни мають різні значення залежно від значення кінцевого терміноелемента, наприклад bromoderma (основа brom- + іменник грецького походження derma – шкіра) – токсидермія внаслідок тривалого вживання бромів чи алергії до нього; iododerma (основа iod- + derma – шкіра) – токсикодермія внаслідок підвищеної чутливості до препаратів йоду. Доцільно зауважити, що синонімом терміна iododerma є термінологічне словосполучення aspe iodica – вузлики темно-червоного кольору, що найчастіше локалізуються на шкірі обличчя, виникають унаслідок тривалого вживання препаратів йоду і нагадують звичайні вугри. За цією ж моделлю утворені клінічні терміни-компоненти arsenotherapy – лікування соматичних та інфекційних хвороб препаратами арсену; azotorrhoea – збільшене виділення азотистих речовин із випорожненнями; arsenophagia – толерантність до неорганічних сполук арсену, зумовлена повторним введенням їх усередину в наростаючих дозах.

Подібно утворені і терміни-компоненти з основою sider-, яких у словнику УЛАМЕС [3] ми нарахували понад 20, наприклад: sideraemia – наявність заліза у крові; siderodermia – відкладення заліза у шкірі, бронзове забарвлення шкіри внаслідок порушення обміну заліза; siderophilia – відкладення заліза у печінці та інших органах і тканинах; sideronecrosis – змертвіння клітин від надмірного вмісту заліза; sideropenia (син. oligosideria) – нестача заліза у тканинах та інші.

У деяких термінологічних словосполученнях назви хімічних елементів виконують функцію означень. У стоматологічній практиці вживаються два клінічні терміни, побудовані за зразком узгодженого і неузгодженого означення до іменника limbus (обвідка; облямівка) – limbus bismuthi і limbus saturninus. Назва захворювання limbus bismuthi – бісмутова обвідка пов'язана з темно-синім забарвленням слизової оболонки ясен, зокрема ясенних сосочків, унаслідок інтоксикації бісмутом, що проявляється при виразково-некротичному стоматиті. Відкладення свинцю сульфідом під епітелієм слизової оболонки зумовлює фіолетово-сіре забарвлен-

ня ясен на межі із зубами, переважно передніми, і позначається термінологічним словосполученням *limbus saturninus* (*Saturnus* – алхімічний термін, який означає свинець, від імені бога і назви планети Сатурна) – свинцева обвідка. Подібно утворений термін *colica saturnina* – свинцева коліка, зумовлена спазмом гладких м'язів і судин шлунка та кишок у разі отруєння свинцем та інші.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що більшість клінічних термінів утворена за допомогою словотворчих афіксів – префіксів і суфіксів, а також шляхом сполучення основ. Знання етимології й значення найчастіше вживаних як

латинських, так і грецьких терміноелементів, які визначають зміст терміна, сприяють кращому їх запам'ятовуванню і свідомому використанню.

Описані у статті особливості викладання дисципліни «Латинська мова та медична термінологія» не вичерпують усіх проблем щодо ефективності засвоєння студентами професійної термінології, що створює перспективу для подальших наукових студій. З огляду на важливість формування термінологічної компетентності для розвитку клінічного мислення майбутніх медиків перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні назв із епонімічним та міфонімічним ономастичними компонентами.

Список літератури

1. Англо-український ілюстрований словник Дорланда : у 2-х т. – Львів : НАУТИЛУС, 2002. – 2688 с.
2. Закалюжний М. Клінічна латина з англійськими та українськими відповідниками / Мирослав Закалюжний, Михайло Андрейчин, Роман Коморовський. – Тернопіль : ТДМУ, 2017. – 832 с.
3. Українсько-латинсько-англійський медичний енциклопедичний словник : у 4-х т. / уклад. Л. І. Петрух, І. М. Головка. Т. 1. А–Д. – К. : Медицина, 2012. – 704 с.

- Т. 2. Е–Н. – К. : Медицина, 2013. – 741 с. Т. 3. О–С. – К. : Медицина, 2016. – 744 с. Т. 4. Т–Я. – К. : Медицина, 2016. – 600 с.

4. Palasiuk H. B. Etymological aspects of developing future physicians' terminological competence as a pedagogical problem / H. B. Palasiuk, O. D. Kolodnytska // Медична освіта. – 2020. – № 2. – 103–107.

References

1. (2002). *Anhlo-ukrainskyi iliustrovanyi slovnyk Dorlanda* [Dorland's English-Ukrainian illustrated dictionary]. Lviv : NAUTILUS [in Ukrainian].
2. Zakaliuzhnyi, M., Andreichyn, M., & Komorovskyi, P. (2017). *Klinichna latyna z anhliiskymy ta ukrainskymy vidpovidnykamy* [Latin clinical terminology with English and Ukrainian correspondences]. Ternopil: TSMU [in Ukrainian].

3. Petrukh, L.I., & Holovko, I.M. (2012). *Ukrainsko-latynsko-anhliiskyi medychnyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Ukrainian-Latin-English medical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Medytsyna [in Ukrainian].

4. Palasiuk, H.B., & Kolodnytska, O.D. (2020). Etymological aspects of developing future physicians' terminological competence as a pedagogical problem. *Medychna osvita – Medical Education*, 2, 103-107.

Отримано 13.01.21
Рекомендовано 15.01.21

Електронна адреса для листування: palasyuk@tdmu.edu.ua